

szebb? — változatát jelen recenzens felejthetetlen emlékei között őrzi: egy bajosan megszerzett folyóiratból olvasva, tábornúz lobogó lángja mellett találkozott vele, féltitokban, mohón figyelő barátok körében. Nem mulasztható el az *Alkalm* dicsérete, hogy nyíltan olvashatóan hazahozta az írást. Remélni kell, hogy ismétlődni fog. (*Gondolat.*)

VEKERDI LÁSZLÓ

Ablakok a múltba

Tudományos könyvekről, szakkutatóknak szóló, tudós filológiai kiadványokról ritkán szoktak megemlékezni szépirodalmi folyóiratban, s egy-egy ilyen cikk, recenzió megjelenése nyomós okokat feltételez, indoklást kíván. Jelen esetben nyomósabb érvet a fantáziátlan képzetársításnál, miszerint az alább ismertetendő két kiadvány szegedi tudományos műhelyben, a helyi egyetem irodalomtörténeti intézetében készült, tehát illik recenzálni őket e fórumon. Fantáziátlan és igazságtalan lenne ez a magyarázat, mert a *Peregrinuslevelek 1711—50*¹ és a *Magángyűjtemények Magyarországon 1551—1721*² című kötetek önmagukban is megérdemlik a figyelmet, s ugyanakkor néhány, mai szellemi életünkre vonatkozó gondolat felvetésére is alkalmat kínálnak. Érdemesebb talán ezekkel kezdeni.

Mindenekelőtt azzal a manapság gyakran hangoztatott gondolattal, hogy nincs szükség az irodalomtörténet közvetítésére a műalkotások megközelítéséhez, hiszen a tudománynak úgyszincs szerepe abban, hogy a közönség mit igényel, mit olvas szívesen. Minden korszakban csak azokat a műveket olvassák, amelyekben választ remélnek saját kérdéseikre — mondják manapság sokan az irodalomtörténettel elégedetlenek között — s a közönség e műveket ösztönösen is megtalálja. Csak első pillantásra imponáló ez az érvelés, mert hamar kiderül, hogy a humán tudományok fejlődése korántsem teljesen független a civilizáció általános fejlődésétől. Nemcsak a művészet és a valóság között létezik az ismert, dialektikus kölcsönhatás, de az irodalomtörténet és az emberi kultúra változásai között is. Elég egy pillantást vetni stílus kategóriáink kialakult mai rendszerére, melyet már az általános iskolások is tanulnak: a korstílusok mára többé-kevésbé megbízható definíciói korántsem máról holnapra, s az emberi kultúra általános helyzetétől függetlenül alakultak ki. A reneszánszot a múlt század liberális gondolkodói „találták fel”, s úgy definiálták, mint az emberi szabadság és individualizmus születésének korszakát. Ebben az időben a barokk-kategória pejoratív jelzőnek számított, a liberalizmus válságának idején viszont sor kerülhetett a tekintélyelvű barokk művészi értékeinek rehabilitációjára is. A két korszak közötti átmenetről, a manierizmusról sokáig nem vett tudomást a tudomány. Amikor azonban a század eleji izmusok a töredezett formákra, a válságideológiákra, a klasszikustól és harmonikustól eltűdő látásmódra terelték a figyelmet, a manierizmus egyszeriben „divatba jött”.

Vegyünk azonban egy hozzánk közelebb eső példát. A régi magyar irodalom kutatásának utóbbi évtizedeit, melynek legújabb gyümölcsei a szegedi irodalomtörténészek e cikkben ismertetendő munkái. Azt mondhatjuk, hogy a régi irodalom kutatása viszonylag egyenletesen fejlődött a felszabadulás óta, ezt a humán területet kevésbé érintették az ötvenes évek viharai,

¹ „Adattár XVI—XVIII. századi szellemi mozgalmaink történetéhez 6.” (szerk. Keserű Bálint), Szeged, 1980, JATE BTK.

² „Könyvtártörténeti Füzetek, I.” (szerk. Monok István), Szeged, 1981, JATE Egyetemi Könyvtár és I. Magyar Irodalomtört. Tanszék.

majd az ideológiai viták zsákutcái. A hatvanas évek végére rendelkezésre állt régi magyar irodalmunk szintézisigényű története, számos monográfia és kritikai kiadás; ugyanakkor a magyar reneszánszkutatók fontos konferenciákon tisztázták a nemzetközi kutatás időszerű problémáival kapcsolatos véleményüket. A hetvenes évek elejéig azonban mindez kissé hermetikusan zajlott, maguk a művek, régi irodalmunk gyöngyszemei alig találtak el az olvasókhoz. És aztán hirtelen megváltozott a helyzet. Az elmúlt évtized az elmúlt évszázadok tömegméretű újrafelfedezését hozta. Népszerű kiadásokban, sok tízezres példányszámban jelentek meg — nemcsak Balassi és Zrínyi művei, nemcsak a régi magyar széphistóriák és fabulák, de Bornemisza prédikációi, Szenci Molnár nyelvészeti-teológiai munkái, Szepsi Csombor Márton európai útirajzai, Szerémi, Szamosközi és a többiek történeti elmékedései, és még sorolhatnánk. A régi ponyva — amiről egy kutató azt írta, hogy olyan irodalom, amelyet hajdan mindenki olvasott, csak tudósok nem, ma pedig senki más nem forgat, csak tudósok — ismét visszakerült az ünnepi könyvhetek sátorponyváira. De ez a könyvkiadási láz csak egy aspektusa volt a régmúltunk iránt hirtelen feltámadt érdeklődésnek. Ezzel párhuzamosan reneszánsz-barokk művészetünk megjelent kiállításokon, irodalmi előadóesteken (ki ne emlékeznék Latinovits Zoltán Balassi-műsorára az Egyetemi Színpadon), s a korszak zenéjét is népszerűsíteni kezdték az „ars antiqua” együttesek mellett a hanglemezgyárak is.

Lám, mondják a szkeptikusok, a közönség ahhoz a művészethez fordul, melyben választ remél saját kérdéseire, nem kell ide a tudomány közvetítése. A hatvanas évek végének politikai válsága, a nyugati filozófiákat favorizáló forradalmi hév elcsitulása, meg a gazdasági reform megtorpanása után a figyelem a nemzeti identitás keresése felé fordult, ennek megnyilvánulása volt a folklór- és táncművészeti divattól a történelmi emlékek újrafelfedezéséig a hetvenes évek megannyi kultúrjelensége.

Ám ez megint csak az első, felületes benyomás. Mert ugyan elválasztható-e egymástól a szakkutatás fejlődése és a közérdeklődés hullámverése? Mi adta az alapot a hetvenes évek társadalmi méretű újrafelfedezéseire, ha nem a korábbi időszak szorgos kutatása? Ugyan hogyan állította volna össze Weöres Sándor nagyszerű „verebeskönyvét”, ha nem állnak rendelkezésre a szövegkiadások, a szöszmötölő filológusok eredményei? De fordítva is igaz a tétel. az, hogy a magyar reneszánszkutatás ma virágkorát éli, s az, hogy bővelkedik ambiciózus és tehetséges fiatal kutatókban (ahogy ezt a szegedi kiadványok is mutatják), pont ennek a hirtelen feltámadt társadalmi érdeklődésnek köszönhető.

Ilyen kulturális kontextusban joggal föltételezhetjük, hogy a *Peregrinuslevelek*, mely a Szegeden szerkesztett „Adattár”-sorozat hatodik köteteként jelent meg, szélesebb olvasóközönségre számíthat, mint a kutatóknak adatparadicsomot kínáló, de kevésbé olvasmányos első kötetek. Mert ez a kiadvány — ha a szó mai értelmében vett „szép” irodalmat nem is tartalmaz — a közölt, rendkívül érdekes dokumentumaival mintegy ablakot nyit két és fél század dal ezelőtti közművelődésünkre, pontosabban ennek egy sajátos jelenségére, a peregrinációra. A peregrináció intézményét a szükség szülte: a XVII. század első harmadáig nem volt felsőfokú tanintézmény Magyarországon, s a magyar fiatalok csak külföldön szerezhettek egyetemi diplomát. A gyulafehérvári protestáns akadémia (1629), de még a nagyszombati katolikus egyetem (1635) megnyitása sem emelte olyan szintre közoktatásunkat, hogy a külföldi tanulás nélkülözhetővé vált volna, s a külországi egyetemekre való „bujdosást” nevezték peregrinációnak. Ezzel párhuzamosan kialakult a fejedelmi és főúri mecenatúra rendszere, amely lehetővé tette, hogy szegénysorsú tehetséges fiatalok is egyetemet végezhesenek. Patrónusaik pénzén Európa leghíresebb főiskoláira eljutottak, s néhányuk külföldön is elismerést szerzett tudós filológusként, vagy nyomdászként, mint Szenci Molnár Albert, Apáczai Csere János, Tótfalusi Kis Miklós. Ezeknek a peregrinációknak értékes dokumentumai a vándordíjak emlékkönyvei, az úgynevezett *album amicorumok*, melyek anyaga remélhetőleg előbb-utóbb megtalálja helyét egy újabb Adattár-kötetben. A jelenlegi gyűjtemény azonban más jellegű dokumentumokat tartalmaz.

Néhány évvel ezelőtt Jankovics József és szegedi diákcsoportja az Országos Levéltárban

külföldön „bujdosó” régi magyar egyetemisták közel kétszáz levelére bukkant, melyeket az 1711—50 közötti esztendőkből erdélyi patrónusainknak, elsősorban a nagyenyedi kollégiumot gyámolító Teleki Sándor grófnak írtak. A gyűjteményt kiegészíti még másfél tucat levél a diákok professzoraitól — mindezeket tartalmazza az új Adattár-kötet, s a teljesség érdekében függelékként fotómásolatban közlik azt az 1695—99 között kelt húsz diáklevelet is, amelyeket Nagy Géza Kolozsvárott már publikált 1933-ban.

Ez a páratlan gyűjtemény valóban ablakot nyit a peregrinusok múltba süllyedt világára, s a korabeli viszonyok lassú változásait ismerve feltételezhetjük, hogy a Bethlen Gábor korában kibújdosottak sorsa sem különbözött lényegesen a majd száz évvel őket követő sorstársaikétól. Jankovics József irányításával készült a kötet, de gyakorlatilag teljesen a diákok munkája. És nemcsak a szövegkiadás példás, de figyelemreméltó a kiadványt záró utószó, amelyet a szerkesztő Hoffmann Gizella írt. A tanulmány dicsérendő szerénységgel a kötet végére került, de bizvást ajánlhatjuk bevezetőnek is, mivel eligazít a korban és hasznos információkkal szolgál a levelek megértéséhez; ugyanakkor az anyag elemzésével mintegy étvágyat is csinál a levelekben való elmélyedéshez. A levéldokumentumok elsősorban szociológiai-eszmetörténeti tanulságokkal szolgálnak, ahogy Hoffmann Gizella összefoglalja: tájékoztatnak a peregrinus diákok életkörülményeiről, patrónusukhoz való viszonyokról, tanulmányi előmenetelükről, diplomamunkáik megvédéséről, s mindenekelőtt remek adalékokkal járulnak hozzá a korabeli Erdély és Nyugat-Európa mindennapi életének, gazdasági viszonyainak összehasonlításához. Ezek a levelek azonban újságként, hírforrásként is szolgáltak az otthon maradt patrónus számára, tehát bővelkednek politikai események, alkalmanként kurrens pletykák taglalásában. Ugyancsak nem hiányoznak az utalások a diákok professzoraira, tudományos érdeklődésére, vallási konfliktusaira, vásárolt könyveik számára és tematikájára.

A levelek másik érdekessége nyelvükben, stílusukban áll. Az utószó ajánlásával: „Élvezetes olvasmányt nyújtanak. A levélírók szemléletes szóképei, találó szólásai, igényesen fogalmazott sorai elgyönyörködtetnek a régi nyelv ízességében.” És éppen ez a vonás teszi ezt a gyűjteményt többé, mint kultúrtörténeti forrássá, hiszen mivel személyes hangú levelekről van szó, a feltáruló sorsok, ambíciók és aggodások bármely mai, a lélektan iránt érdeklődő olvasónak élményt nyújtanak.

Még egy szempontból dicséret illeti a *Peregrinusleveleket*. A szerkesztők egyaránt gondoltak a tudós és laikus olvasókra, s ennek megfelelően hasznos mutatókkal, képekkel, dokumentumokkal, valamint szó- és kifejezésjegyzékkel látták el kiadványukat. Külön öröm, hogy a könyv úgyszólván sajtóhibamentes, s tipográfiája, nyomtatása méltó a nagy erdélyi nyomdász ősök emlékéhez.

A másik szegedi kiadvány, a *Magángyűjtemények Magyarországon* hangsúlyozottabban a szakkutatóknak készült összeállítás. Mit rejt a túl általánosnak tűnő cím, melyet csak az konkretizál, hogy a méreteiben szerény füzet sorozatcíme: „Könyvtártörténeti füzetek”? Ahogy a bevezetés pontosan definiálja: „E füzetben 176 olyan XVI—XVIII. századi könyvjegyzék bibliográfiáját találja meg az olvasó, amelyet magánszemélyek tulajdonában volt könyvekről a címlapon jelzett időhatáron belül állítottak össze.” Ám ez a bibliográfia koránt sem olyan száraz, kizárólag tudományos mankófunkciót betöltő segédeszköz, mint műfaji társai. Annak ellenére, hogy a kötet összeállítói könyvtörténeti szemináriumok hallgatói, valamint tudományos kutatók oktatási és kutatási segédletének szánták, még a laikus is talál benne fantáziát megmozgató adatokat. Például megtudjuk, hogy az első magyar könyvjegyzék Feyner Gergely eperjesi polgár után maradt, 1552-ből, akinek húsz könyve volt, klasszikus auktorok és reformátor szerzők művei. És már ugyanebben az évben találkozunk az első komoly tudományos könyvtárral: Dernschwam János humanista, a Fuggerek magyarországi megbízottja után 651 kötetes könyvtár maradt. Rendkívül érdekes lehet az 1583-ik évi Gallenféle könyvjegyzék, mely egy kassai könyvkereskedés raktárának leltára, s így a XVI. század második felének teljes magyarországi olvasmányanyagáról ad áttekintést. A magyar reneszánsz és barokk számos ismert nevével találkozunk a könyvleírások között. Balassi nevelője,

Bornemisza Péter után 251 kötet maradt. Az Európa-hírű humanistának, Zsámboky Jánosnak a könyvtára is európai színvonalú volt: 2618 tétel. Az idősebb Zrínyi harcostársának, a tudós főúr Batthyány Boldizsárnak birtokából csak 154 könyv bizonyítható könyvszámlákról, ezek között azonban történeti, földrajzi és alkímiai munkák is akadnak. A XVII. századból Thurzó György nádor 403 kötetes, Geleji Katona István református prédikátor 160 tételes, I. Rákóczi György fejedelem 821 kötetes, a költő Zrínyi Miklós 424 kötetes, Bercsényi Miklós kuruc gróf 120 kötetes és Simándi István sárospataki tanár 294 kötetes gyűjteménye érdemel említést. Az első női könyvtulajdonosról 1659-ből van adat: Gstättner Erzsébet eperjesi polgárasszonynak 21 könyve volt.

E könyvjegyzékek néhányja már ismert, feldolgozott. Sokuk azonban eddig kiadatlan volt, másokat a Monok István vezetésével dolgozó diákcsoport fedezett fel. Az így egybegyűjtött anyag (a nyugat-magyarországi magángyűjtemények, az intézményi kiskönyvtárak és az erdélyi régi könyvtárak anyaga további füzetekben fog megjelenni) a már ismert jegyzékeket is új megvilágításban mutatja be. Ahogy a régi magyar irodalmi tanszék professzora — és az Adattár-kötetek szerkesztője, Keserű Bálint írja előszavában, ez a bibliográfiai füzet egy nagyvolumenű kutatási program mellékterméke, amelynek végcélja az, hogy minden földeríthető, a XVI—XVII. században vásárolt könyvet megvizsgálva pontos képet kapjunk arról, hogy „mit olvastak akkoriban a magyar társadalom különböző osztályaihoz, rétegeihez, korcsoportjaihoz tartozók; mit a három részre szakadt ország különböző területein; mit a városi polgár és mit az udvarház köznemese; mit a férfiak és mit a nők; mit a katolikus és mit a protestáns felekezetek által irányított gyülekezetekben, iskolákban”.

Őszintén kívánjuk, hogy a munkát siker koronázza. De már addig megállapíthatjuk, hogy az eddigi eredmények is jelentősek. Már nem mondhatjuk, hogy a *kezdetek* biztatóak, hiszen a szegedi egyetem reneszánszkutató központja már régóta termékeny műhelye a hazai filológiának. Azt viszont érdemes leszögezni, hogy e műhely dinamikus fejlődése, a fiatalok aktivizálódása nem független a tudományág országos helyzetétől. És ez már nemcsak a tudomány belügye, hanem kulturális életünk változásainak tükré is.

SZÓNYI GYÖRGY ENDRE

Lagzi István: Lengyelek és franciák Heves megyében 1939—1945

A második világháború éveiben hosszabb-rövidebb időn keresztül több tízezer főre tehető külföldi menekült élt Magyarországon. A főleg lengyel, de ezen kívül francia, angol, holland, belga, valamint olasz katonai és polgári személyek a hitleri fasizmus terjeszkedő pusztításai elől szülőföldjüket elhagyni kényszerülve, vagy a német hadifogoly- és munkatáborokból megszökve, a fizikai túlélés reményében átmenetileg, szükségből jöttek hozzánk. Számukra a korabeli magyar állam, illetve kormányok menedéknyújtása az életben maradás úgyszólván egyedüli lehetséges útját jelentette.

A második világháború alatt Magyarországon élt menekültekkel kapcsolatos hazai történeti publikációk nemrégiben, tulajdonképpen a hetvenes évektől kezdve jelentek meg, jórészt Lagzi István kutatómunkájának eredményeként. A kérdéskör sokoldalú tudományos feldolgozása úgyszólván nélkülözhetetlen a második világháború alatti kormányok politikájának tárgyilagosabb értékeléséhez, továbbá a sajátos helytörténeti vonatkozások megismeréséhez, de egyben nemzetközi jelentőségű is, hiszen egy-egy ország emigrációtörténetének bővebb és